

A szavak kisajátítása

|

2011. április 26. / Gadó János SZOMBAT ONLINE

„A javaslat hívei meg voltak győződve arról, hogy... az intézkedéssorozat igazságos, jogos, sőt mondhatni nagyvonalú a zsidókkal szemben. Sokan nem is értették, miért nevezik mások a javaslatot igazságtalannak és méltánytalannak és a zsidóságtól megértést, sőt egyenesen együttműködést, tevékeny közreműködést vártak volna el”.

K. Farkas Claudia: Jogok nélkül – A zsidó lét Magyarországon, 1920-1944. Napvilág Kiadó, 2010, 360 oldal.

A könyv alcíme nem egészen pontos: a szerző kutatómunkája az 1938-as esztendővel indul, a megelőző korszakot csupán egy szükséges bevezető erejéig idézi föl.

Úgy is mondhatnánk, hogy könyve a híres (általa is idézett) bibói mondat alátámasztása gazdag kutatómunkával: a törvényhozás „legális formák közt hozzászoktatta a magyar társadalmat a zsidóknak az emberi méltóság közös sáncaiból való kirekesztéséhez”. Az 1938 és 1942 közötti időszakra fókuszálva szemléletesen idézi föl, hogy az első (és akkor sokak által egyben

utolsónak is remélt) zsidótörvény miként nyitotta meg az utat az egyre radikálisabb jogfosztás felé, melynek során az egyik zsidóellenes rendelkezés hozta magával a másikat és a gyűlölködő kijelentésekben egymásra lícitáltak a szélsőséges képviselők.

A téma nem új (a Holokauszt témakörében nehéz új témát találni), de az országgyűlési vitákat ilyen részletesen nem dolgozta még föl kutató. Eddig nem ismert részletességgel tárulnak fel az olvasó előtt a törvénytárak, az előkészítő anyagok, az országgyűlési jegyzőkönyvek és a témára reflektáló korabeli sajtó.

A könyv érdeme, hogy megpróbálja a zsidótörvények betervezőit, illetve az ennél is radikálisabb lépéseket sürgető szélsőjobb szemével is láttatni a világot. Az első zsidótörvény kapcsán megjegyzi: „A javaslat hívei meg voltak győződve arról, hogy... az intézkedéssorozat igazságos, jogos, sőt mondhatni nagyvonalú a zsidókkal szemben. Sokan nem is értették, miért nevezik mások a javaslatot igazságtalannak és méltánytalannak és a zsidóságtól megértést, sőt egyenesen együttműködést, tevékeny közreműködést vártak volna el”.

A náci nürnbergi törvények, illetve az acsarkodó honi szélsőjobb árnyékában az első zsidótörvény valóban akár enyhének is nevezhető. Ha ugyanis a nürnbergi törvényeket tekintik igazodási pontnak és nem az európai jogegyenlőség eszméjét...

A parlamenti vitákat végigkövetve átélhetjük – mindössze négy év alatt – a hangnem végtelen eldurvulását, a szélsőjobb felfogásának uralkodóvá válását, a humanista nyelvezet száműzetését. 1938-ban a szociáldemokrata Kéthly Anna és a liberális Rassay Károly még bátran támadják a törvényt. Előbbi figyelmeztet: „A zsidóságot ez a törvényjavaslat valósággal fizikai halálra ítéli... Aki ennek hangulatát kitermelte, nagyon könnyen tud továbbmenni, ha akarja pogromot vagy vérvádat is csinálni, nincs megállás.” 1941-ben Rassay Károly már tétova, a polgári egyenlőség eszméi már kiűsztek a látómezőből, így a biztosabb fogódzónak tűnő konzervatív keresztény tanításra hivatkozik, mondván: az új törvény még ennek is ellentmond. Egy nyilas képviselő gúnyosan „nagy és keserves erőlködésnek” nevezi Rassay felszólalását.

A szerző egy helyütt idézi Sztójay Döme berlini magyar követ (a későbbi deportáló miniszterelnök) jelentését, aki szerint a zsidókérdés magyarországi kezelésével elégedetlen német külügyi tisztviselők „Európa legkonzervatívabb országának” tekintik Magyarországot. Vagyis az akkor domináns felfogás azt tekintette haladónak, aki a zsidókérdés radikális megoldására törekedett.

Ezt támasztja alá Makkai János kormánypárti képviselő felszólalása, aki úgy vélte, valójában éppen a zsidótörvénnyel sikerült helyreállítani a jogegyenlőséget. Makkai szerint egyébként a törvényhozás a zsidótörvénnyel csupán „honorálta a népben és a középosztályban élő vágyakat.”

K Farkas Claudia történészként csupán a források feltárását érzi feladatának. Ezek valóban magukért beszélnek, nem szükséges fölöttük újra és újra erkölcsi ítéletet mondani. A recenszensnek azonban a történettudományon túli meglátásai is lehetnek: ezekben az években a zsidótörvények meghozói nemcsak a zsidók gazdasági hatalmát szerezték meg, hanem a

szavak fölötti hatalmat is, amikor „nép”, „nemzet”, „haladás”, „jogegyenlőség” azt jelentették, amit ők akarnak. Szavak híján nem születhetett meg az ellenállás nyelve, s így az ellenállás szellemét is hiába keresnék a parlamenti hozzászólások között. Bírálat, tiltakozás még elhangzik, de az embertelenség nyílt elutasítására már nincsenek eszközeik.

A magukat nyeregben érző nyilas képviselők kigúnyolják, lehurrogják azokat, akik defenzív módon, gyakran dadogva, ügyetlenül, de mégis elvetik a törvényjavaslatot. Érződik, hogy már utóbbiak nyelvezetébe is beszivárogtak az új világ gondolatai.

1941-ben megtiltják keresztények és zsidók közötti nemi kapcsolatot. Ravasz László, a református egyház képviselője a felsőházban legalább bizonyos kivételeket szeretne keresztülvinni. Javaslata szerint egy „magas bizottság” elé lehetne tární a kérelmező helyzetét, hogy a házasság „nemzeti szempontból kívánatos-e”. Szép példajaként annak, hogy a korszak nyelvezete a keresztény egyházfő szóhasználatába is beszivárgott.

A szerző bemutatja a zsidóság reakcióit. (Ehhez áttanulmányozta a korabeli zsidó sajtót, számos könyvet és más nyomtatványt, különös tekintettel a cionista kiadványokra.)

Leírásából kiderül, hogy a zsidóság képviselői minden követ megmozgattak az első zsidótörvény ellenében: befolyásos politikusokkal tárgyaltak, ügyvédekkel beadványokat készítettek, a zsidóság nemzeti elkötelezettségét bizonyító kiadványokkal fordultak a magyar nyilvánossághoz, saját lapjaikban pedig gyásznapiak nyilvánították a jogfosztó törvények elfogadásának napját. Mindent megtettek tehát, amit lehetett – de szigorúan a jogfosztó törvények adta lehetőségeken belül. Még a külföldi zsidóság fellépési kísérleteit is elhárították.

A korszak légkörében ezeken nem is nagyon lehetett túllépni. A nem túlságosan bő külpolitikai összefoglalóban a szerző megemlíti, hogy 1938-ban sem az angol politikusok, sem az angol sajtónyilvánosság nem tiltakozott az első zsidótörvény miatt. Még a Zsidó Világkongresszust képviselő Perlzweig rabbi is konciliáns hangon tárgyalt a magyar kormány képviselőivel és csupán „emberséges végrehajtást” kért.

*

Teleki Pál, Bethlen István és a „zsidókérdés”

2011. február 22. hvg online

Pelle János

Érdemes eltűnődni azon különbségen, amely a két világháború közötti korszaknak a hazai politikára meghatározó befolyást gyakoroló két miniszterelnöke, Teleki Pál és Bethlen István nézetei között állt fenn a „zsidókérdés” megítélésében.

Kiindulópontként kínálkozik egy nemrég megjelent kötet, a **Jogok nélkül - A zsidó lét Magyarországon, 1920-1944**, mely a Napvilág kiadó gondozásában jelent meg. Bár a cím mást ígér, a szerző, K. Farkas Klaudia valójában az 1938 és 1941 közötti időszakra koncentrált. A három „zsidótörvény” parlamenti vitáit tekinti át, kitérve a különböző korabeli politikai erők, a kormánypárt és az ellenzéki képviselőcsoportok, illetve az egyházak reagálására.

Tény és való, a „zsidókérdés” 1938-tól 1944. március 19-ig, a német megszállásig a magyar politikai küzdelmek középpontjában állt, és állandó izgalmi állapotot előidéző társadalmi viták témája volt. Igaz a szerzőnek az a megállapítása is, hogy 1941-ig a németek „direkt módon” egyáltalán nem szóltak bele a „zsidókérdés” rendezésébe, és az antiszemita törvények (mindenekelőtt az első és a második zsidótörvény”) parlamentáris úton születtek, többpárti rendszerben, ahol az ellenzék is elmondhatta a véleményét. Ez példátlan volt a korabeli Európában, hiszen mind Németországban, mind Olaszországban, mind a függetlenné vált Szlovákiában „totális államrendszerek” diszkriminálták a zsidókat, nem beszélve a Hitler által később megszállt országokról, ahol a megszálló hatóságok fosztották meg őket emberi és polgári jogaitól.

Teleki Pál és Bethlen István egyaránt az uralkodó elit legbelső köréhez tartozott. Ráadásul nemcsak mindketten erdélyi származásúak voltak, sőt, anyai ágon rokonok is (bár Teleki Budapesten született és itt is nőtt fel, míg Bethlen 1918-ig szorosan kötődött a birtokához, az erdélyi Mezősámsondhoz). Figyelemre méltó tény azonban, hogy Teleki Pál első miniszterelnöksége idején, 1920-ban született meg a zsidók felsőfokú továbbtanulását drasztikusan korlátozó „numerus clausus” (1920. évi XXV.tc.). Viszont 1928-ban, Bethlen miniszterelnöksége alatt, igaz, a Népszövetség nyomására, a parlament „kozmetikázta” a törvényt. Bár a lényegét megőrizték, a módosítás jelezte, hogy Bethlen nem „elvi antiszemita”, és sokkal inkább a realitások talaján áll, mint Teleki. Romsics Ignác Bethlen Istvánról írt életrajzában rávilágít, mennyiben volt más a két politikus világnézete. „Különbözött a konzervativizmusuk is. Noha a baloldallal és a jobboldali radikalizmus különböző árnyalataival mindketten szemben álltak, Bethlen kötődése a XIX. századi racionalizmushoz és 'óliberalizmushoz' Telekit kevésbé jellemezte. Bethlenből viszont az a vallásos színezetű szociális érzület hiányzott, amely Telekit nemcsak a földreform, hanem a vallási, faji diszkrimináció iránt is fogékonnyá tette.” Zsidótörvények

Az úgynevezett első zsidótörvény (az 1938. évi XV. törvénycikk, mely "A társadalmi és gazdasági élet egyensúlyának hatályosabb biztosításáról" címet viselte,) még vallási alapon állt, 20%-ban maximálta az üzleti és kereskedelmi alkalmazottak, valamint a különböző értelmiségi pályák izraelita vallású tagjainak a számát.

A második zsidótörvény (1939. évi IV.tc „a zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásának akadályozásáról”), már faji alapra helyezkedett, az iparban és a kereskedelemben 12%-os, az értelmiségi pályákon 6%-os, az állami alkalmazottak körében pedig 0%-os kvótát állapított meg. A törvény szerint zsidónak az minősült, akinek legalább egyik szülője vagy két nagyszülője izraelita vallású volt.

A harmadik zsidótörvény (1941. évi XV. tc. „a házassági jogról szóló 1894 évi XXXI. évi tc. kiegészítéséről, valamint az ezzel kapcsolatban szükséges fajvédelmi intézkedésekről”) megtiltotta a zsidók és nem zsidók közötti házasságkötést és az azon kívüli nemi kapcsolatot is.

A negyedik zsidótörvény (1942 évi XV tc.) értelmében zsidók a továbbiakban nem vásárolhattak mezőgazdasági ingatlant, sőt, meglévő földjeiket is el kellett adniuk.

K. Farkas Claudia találóan állapítja meg, hogy az 1944-45-ös vészkorszak szervesen összefüggött a Magyarországon 1919 óta uralkodó „korszellemmel”. „Hogy mindez megtörténhetett, azért a Horthy-éra antiszemitizmusát terheli a felelősség. A nyílt zsidóellenesség elfogadható, támogatható, sőt, támogatandó volt. Ha akkor az antiszemitizmus távol esik a közgondolkodástól, a zsidóellenes jogalkotás is elfogadhatatlan lett volna. Itt azonban az antiszemitizmusnak szabadon lehetett hódolni, hát hódoltak is neki. A zsidók visszaszorítását illetően Horthy rendszere nem tett semmit, amit eredetileg nem akart. Olyat sem tett azonban, amiről feltételezhető volt, hogy a társadalom nem támogatja. A magyar társadalom 'befogadója' volt a zsidók 'kirekesztésének', 1944 márciusától pedig a jogi háttér is készen állt a zsidókkal szembeni diszkrimináció következő fázisának véghezviteléhez.”

Teleki és Bethlen újtjai Gömbös Gyula miniszterelnökség alatt váltak el véglegesen. Bethlen 1935-ben ellenezte a Németországhoz való közeledést, és emiatt kilépett az Egységes Pártból. 1938-ban már bírálta az első zsidótörvényt, arra hivatkozva, hogy a diszkriminációval nem lehet elérni a kívánatos célt, a magyar társadalom modernizációját. Igaz, az érveit ekkor még igyekezett összhangba hozni a „korszellemmel”. A 8 Órai Újság áprilisi 10-i számába írt cikkében megismételte a törvényhozásban kifejtett véleményét: „A benyújtott törvényjavaslatban szolgálni kívánt cél biztosításával ugyanis teremthetünk egy új keresztény gazdasági bürokráciát, [...] végeredményben azonban nem érjük el azt a célt, hogy az önálló ipari és kereskedelmi vállalkozásban, a benne fekvő tőkékben és a vagyoni gyarapodás lehetőségeiben a keresztény társadalom számarányának és nemzetfenntartó jelentőségéhez mértén vegyen részt, a kereskedelmi, valamint az ipari vállalkozást valóban szeresse és ne a nyugdíjas hivatalnoki álláshoz jutás legyen egyedül ambíciója”.

Bethlen azt is hangsúlyozta, hogy a kitűzött célt „fokozatos és tisztességes evolúció révén” kell elérni, „harmóniában a jogállam fogalmával, a méltányossággal és a magyar tradíciókkal”. Bethlen erre a felfogása alapján nem szavazta meg a Darányi-féle első zsidótörvényt, kisebbségben lévő szociáldemokratákkal, liberális-demokratákkal és néhány legitimistával

együtt. Elutasította a második zsidótörvényt is, melynek indoklását, legalábbis részben, Teleki Pál írta, aki életrajzírója, Ablonczy Balázs megfogalmazása szerint „a tudós merevségével hitt abban, hogy törekvéseivel a magyar társadalom javát szolgálja”. Bethlen vele szemben a képviselőház bizottságának tárgyalásán azt fejtette, hogy a 1939.IV tc. „a humanitárius megfontolások mellett mélységesen elhibázott gazdasági és külpolitikai okokból is”.

Teleki a zsidókérdés tekintetében „elvi alapon” állt. Antiszemizmusa „menthetetlen és folytathatatlan, a magyar konzervativizmus zsákutcája, ahonnan – gyökeres fordulat nélkül - nincs visszatérés az európai konzervativizmus tradíciójához”, írja erről Ablonczy. Teleki Pál doktriner gondolkodása, összefért németellenességével, azzal a törekvéssel, hogy a második világháború kitörése után igyekezett távolságot Berlintől. Ragaszkodott „a zsidókérdés magyar megoldásához”, holott maga is tisztában volt a radikálisan jogfosztó törvény hiányosságaival, és azzal, hogy szélsőjobboldali képviselők az első két törvényen felbuzdulva azon nyomban harmadikat követelnek majd. Teleki ez elől sem zárkózott el, hiszen már 1940 nyarán elismerte a képviselőházban, hogy az 1939.IV tc. végrehajtásával „komoly gondok” vannak. Ugyanis „a gördülékeny végrehajtást a törvény bonyolultsága és sokrétűsége” akadályozza, ezért kilátásba helyezte, hogy a kormány „a törvény átalakításával, vagy esetleg új törvény hozásával tegye közérthetővé a törvényhozás akaratát”. De Teleki már nem érte meg a harmadik zsidótörvény elfogadását. 1941 április harmadikán, azután, hogy a Wehrmacht lerohanta Jugoszláviát, szembesülve külpolitikája csődjével, öngyilkos lett.

Bethlen Istvánnak másik, nem kevésbé tragikus sors jutott: miután a Magyarországra visszatérő kommunista vezetők úgy ítélték meg, hogy személye csak akadályozhatja a „demokratikus átalakulást”, a szovjet titkosszolgálat 1945 áprilisában Moszkvába hurcolta, ahol 1946 októberében, börtönkórházban halt meg. Pedig Bethlen 1939 májusában már nem indult a választásokon, és azután nem politizált. Bár Horthy a felsőház örökös tagjának nevezte ki, a második világháború alatt lényegében visszavonult a közszerepléstől.

Tanúja lehetett annak, hogy az antiszemita törvényhozás miként szabadítja fel a brutalitást, az agresszív ösztönöket, az irigységet és a kapzsiságot a magyar társadalomban. Ezt a burjánzó, rákos folyamatot már 1938-39-ben előre látta, de hatékonyan nem tudott fellépni ellene. A politikai téboly, mely az egyébként széles látókörű, tudós Telekit is rabul ejtette, oda vezetett, hogy a magyar képviselőház 1938 és 1944 között energiáinak és idejének javát a tömegpusztító faji rögeszme „legitimálásának” szentelte. K. Farkas Klaudia idéz egy kormánypárti képviselőt, Incze Antalt, aki 1941 júliusában kifakadt. „Három esztendeje mást sem csinálunk, mint csak zsidótörvényeket gyártunk!”, mondta az 1941:XV.tc, azaz a harmadik, immár „faji alapra” helyezkedő zsidótörvény tárgyalása alatt. Ennek vitája annyira lekötötte a tisztelt házat, hogy a képviselők szinte észre sem vették Bárdossy László miniszterelnök „rövid bejelentését” arról, hogy hadiállapotba kerültünk a Szovjetunióval.

LACZÓ FERENC

Vitatott antiszemitizmus

LV. évfolyam 8. szám, 2011. február 25.

Élet és Irodalom

K. Farkas Claudia: Jogok nélkül. A zsidó lét Magyarországon, 1920-1944

Napvilág Kiadó, Budapest, 2010. 362 oldal, 3200 Ft

A Jogok nélkül témája a Horthy-korszak politikai antiszemitizmusa. A könyv elsősorban arra keres választ, hogy a zsidóellenes törvényeket miként és milyen tartalommal fogadták el. E kérdéseket K. Farkas Claudia főként az első (1938/XV. tc.) és a második (1939/IV.tc.) zsidótörvény megszületésének körülményeit részletesen megvilágító esettanulmányok által tárgyalja. Témája ennyiben nem nevezhető eredetinek, hiszen e törvénykezések alapvető jellemzői és legitimációs diskurzusa viszonylag ismertek, a Jogok nélkül azonban kétségkívül alapos, minden korábbinál részletesebb feldolgozással szolgál. K. Farkas ugyanis végigveszi az előkészítő bizottságbeli, akárcsak a parlament két kamarájában megfogalmazott álláspontokat és nézeteltéréseket, e heves, bár komoly módosításokat nem eredményező összecsapásokat. Elemzi a pártok eltérő, a két vitakör között csak keveset módosuló hozzáállását. Kitér a kortárs sajtóbeli értelmezésekre, akárcsak e fejlemények nemzetközi kontextusára - legfőképpen a németek ösztönzésének fontos, de az anyagi és belpolitikai-világnézeti tényezők mellett nem perdöntő szerepére. K. Farkas továbbá e diszkriminatív politika alapvető társadalmi következményeit is ecseteli, nem utolsósorban pedig a diszkriminációs törvénykezésekre adott, széles spektrumú, helyenként kifejezetten inadekvátnak tűnő zsidó reakcióknak is szentel némi teret.

Az elbeszélte történet kulcsfontosságú mozzanata alighanem a faji gondolat magyarországi térnyerése. Az „asszimilációs társadalmi szerződés” a Horthy-korszak kezdetén bekövetkező felülvizsgálata ugyan már korábban megalkotta az ellentét paradigmáját, e negatív átértékelés csak 1938-tól torkollott a magyar zsidó kettős identitás valóságának egyre radikálisabb tagadásába. Ekkortól a zsidóság szélsőséges korlátozása és erőszakolt disszimilációja a magyar állami politika részévé vált, miközben a faji diszkrimináció meglehetősen paradox módon nagyrészt felekezeti alapon nyugodott. A Jogok nélkül e téren nemcsak azt mutatja be részletesen, hogy az 1930-as évek jobboldali radikalizációt hozó utolsó évei miképpen ágyaztak meg az 1944-ig elfogadott csaknem kéttucat zsidóellenes törvénynek és több száz rendeletnek, hanem azt is megvilágítja, hogy a jogegyenlőség teljes felszámolásának folyamata hogyan vezetett az 1941-ben elfogadott, érezhetően náci inspirációjú fajvédelmi törvénynek. K. Farkas könyve e történeti folyamatot erőteljesen teleologikusan láttatja: megítélése szerint az elemzett fejlemények kikövezték a német bevonulással kezdődő genocídium útját, így az 1944-es végkifejletért a Horthy-éra antiszemitizmusát elvitathatatlan felelősség terheli.

A Jogok nélkül több helyen tesz utalást a gondolatra (bár csak kevéssé bontja azt ki), mely szerint a zsidóellenes újraosztás rasszista alapon megvalósított szociálpolitikaként is

szemlélhető. Ezen interpretációt (mások mellett) Ungváry Krisztián több érdekfeszítő tanulmányban is kifejtette már. Eszerint e szociálpolitika a társadalmi egyensúly és igazságosság kialakításának deklarált céljaihoz a keresztény érdek fogalmát egyértelműen diszkriminatív módon kötötte, azonban azt is előre fel lehetett mérni, hogy megvalósítása komolyabb ellenállást aligha fog generálni. Emiatt akár úgy is tarthatjuk, hogy a magyar kormányok radikalizálódó zsidópolitikájukkal a legkisebb ellenállás irányába indultak el - mélyreható reformok helyett ajánlották az antiszemita tünetkezelést.

Másrészt K. Farkas megfelelően hangsúlyozza, hogy a keresztény nacionalizmus (melyről néhány éve Paul Hanebrink publikált angol nyelvű monográfiát) sikere igencsak ambivalens módon következett be. Az egymást követő kormányok által egyre explicitebb módon felvállalt faji gondolat ellentmondásos helyzetbe hozta a keresztény egyházak vezetőit: miközben a zsidóság visszaszorítását jellemzően támogatták mind a katolikus, mind a protestáns vezetők (e téren K. Farkas elemzése Ravasz Lászlóra, Serédi Jusztiniánra és Raffay Sándorra fókuszál), a konvertiták rasszista alapú zsidóvá minősítése egyértelmű kihívást jelentett a keresztény közösség meghatározásának általuk fenntartott jogához. Ez pedig részleges kritikára sarkallta őket - mígnem az 1941-es fajvédelmi törvényt az egyházak vezetői már jellemzően elutasították.

Az antiszemitizmus történetének megírásakor aligha lehetséges megkerülni a modern, professzionális történetírás egyik apordilemmáját: értékmentes, alapvetően deskriptívnek szánt beszédmódra törekvésünk mellett miként elégítsük ki a jelenség normatív szempontú elítélésére vonatkozó, morális és politikai indíttatású vágyunkat? K. Farkas Claudia a zsidóellenes diszkrimináció, különösen az első és a második zsidótörvény megszületésének szentelt alapos műve a történetíró gyakorlatban tükrözi ezen elméleti dilemmát, az értékmentesnek tételezett professzionális és értéktelített, morális-politikai elvárások közötti feszültséget: távolságtartó hangvétele ellenére is egyértelmű preferenciákat artikulál, a zsidókérdés létét tagadó, azt hamis konstrukciónak tartó baloldali és liberális ellenzékiekkel szimpatizál. Ez (mondanom se kell) méltányolandó álláspont, ugyanakkor tagadhatatlanul szemben áll nemcsak az antiszemita politikai kultúrával, hanem a második világháború éveiben Magyarországon is felívelő, a talajtalanná váló asszimilációs vágyakat elvető cionista politikai aktivizmus alapvető nézeteivel is - ennyiben pedig a történet némileg összetettebb, ambivalens összecsengésekben gazdagabb, mint azt K. Farkas könyve érzékelteti.